

ՏՆՈՐԵՆԵԹԵԱՆ ՍՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Տնորենութեան սորագրութիւնն է Գ. Վ. ՊԱՌԵՍՅԱՆ Հանդիսի վերաբերեալ նամակ կամ գրութիւն Տնորենին պիտի ուղղուի Իմամ Ալի Խան Ն° 15 Հրատարակի ամէն ամսոյ 11 ինչ 21 ին Տնորենին պիտի է 50 զւարուշ: Ծանուցման տողին 1 զշ: Դուրս երթալից լրագիրներուն ծախքը աւանդին վրայ է:

ԳՊՐԾԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՔ

ԻԶՄԻՐ Սիննաքիւնի Յարութիւնն աղա ԻԶՄԻՐՏՏ. Արխատիկեան Մէքընն աղա ՊԱՐՏԻԶԱԿ Մինասեան Թորոս աղա ՀԱԼԵՊ Քիւրքճեանոյ Յովհաննէս աղա ՊԱՐԻՆ Մարտիրոսեան Պետրոս աղա ԱՐԱՐԱԳԻՐ Մամսեան Ճիշտն աղա ԵԳԻՊՏՈՍ Կարապետ. Պօղոս Էփէնտի ՏՐԱՊԵԶՕՆ Մարտա. Երզնկաբէք աղա ԲԵՐԱՍՏՕՆ Մարմանեան Գ. Խ. աղա ՏՓԻՍՍ Կ. Հունուտեանց Պետրոս աղա

Ս Է Ր

Տ Ա Ս Ն Օ Ր Ե Ա Յ Հ Ա Ն Գ Է Ս

ՈՒ Ս Մ Ա Ն Յ , Բ Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն ՈՒ Թ Ե Ա Ն Ե Ի Գ Ե Ղ Ե Յ Ի Կ Գ Ր ՈՒ Թ Ե Ա Ն Յ

Ա Ջ Գ Ա Յ Ի Ն

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Երբ որ ազգին ներկայ վիճակը միանգամ աչքէ անցու- նելու ըլլանք, չենք կրնար ամեն տեղ վհատեցուցիչ տե- սարաններէ և ապարդիւն ճիգերէ զատ ուրիշ բան նկատել: Առանց երկայն երեմիական ողբեր կարդալու, Հայկազանց արդի կացութիւնը, թէպէտ ժամանակին հղօր ազդեցու- թեամբը բարեւաւցած, այլ տակաւին այնպիսի տխուր կեր- պարանք մը կ'ընծայէ, որուն վրայ անհնար է որ հայրե- նասէր սիրտ մ'անտարբեր կենայ: Հայրենասէր, բայց ո՛ւր են ճշմարիտ հայրենասէրը: Անտարբերութիւնը, այն թուա- մորթ անձանց ախար որք միայն անձնասիրութեան կը ծա- ռայեն, կարծես թէ ժամանակիս առաքինութիւնը գար- ձած է, և մարդկային ընկերութեան աշխարհը այս զօրա- լոր առանցքին վրայ կը շարժի: Ժամանակագրի մը պար- տաւորութիւնն է իւր ժամանակի ընկերութեան բարոյա- կան և նիւթական վիճակը նկարագրել, ուստի չենք կար- ծեր որ զմեզ մեղադրողներ ըլլան եթէ այսպէս խտուր կը խօսինք: Ամենայն ոք իբրեւ անգամ այն մեծ բոլորին որ մարդկութիւնը կը կազմէ, մի եւ նոյն տկարութիւններն ու- նի, այլ այն տկարութիւնները նշմարել, անոնց հետեւան- քը ցոյց տալ, և իւր նմանները լաւագոյն ճանապարհի մ'ա- ռաջնորդել, այնպիսի վսեմ գործ մ'է, որուն ձեռնամուխ ըլլալու եթէ չենք կրնար համարձակիլ, գոնէ, սակաւ ինչ և ըստ կարեաց, հասարակաց թերթի պարտաւորութիւն- ները կատարած կ'ըլլանք, երբեմն մեր էջերն ազգային ներ- կայ վիճակին վրայ խորհելու նուիրելով: Սէրն արդէն իւր ընթացից մէջ մինչև ցարդ ազատ մնացած է ի կուսակցու- թեան ոգւոյ, և չենք կարծեր որ մէկը կարենայ այս մասին զինքը կշտամբել: Նոյն անկողնասիրութեան ոգւով վա- ռեալ մեր պաշտօնը կը շարունակեմք, փոխարէն ուրիշ բա- նի չ'սպասելով, բայց եթէ ազգայնոց համակրութեանը, և եթէ երբեմն, ստույգիւնը կործանելու եւ ճշմարտութիւնը բարձրացունելու յաջողնք, երջանիկ պիտի համարինք զմեզ:

Տփլիսէն յուլիս 18 թուով գրուած նամակներէ ցաւօք որտի կ'իմանանք վեհափառ Կաթողիկոսին և Ս. Սինոդի անդամներուն մէջ տեղի ունեցած դժտութիւնը, որն որ այս անգամ բաւական կարեւորութեան աւելթ տուած կ'երևի: Եթէ մը առած տեղեկութիւնները սխալ չ'են, Ս. Սինոդին բոլոր անդամներն իրենց պաշտօնէն, չ'զիտցուիր ինչ պատ- ճառաւ հրաժարելով, Կովկասեան գաւառաց բարձրապատիւ փոխարքային ազերսագիր մը մատուցած են, որուն իմաստը սրբազան Կաթողիկոսին դէմ տեղի հզաւորաց յայտարա- րութիւն մ'ըլլալը կը հասկցուի:

Փոխարքան անմիջապէս Ս. Էջմիածնի Օրինապահին (բը- րօքիւրէօր) տեղեկութիւններ հարցունելով, յիշեալ ինքն- օլ հայազգի ըլլալուն համար թէպէտ չ'է ուղեր որ խնդիրը լաւազանց կարեւորութիւն ստանայ և ինչքան որ հնարէ առանց

տեղութեան իմացունելու, վեճին առջեւ առնելու աշխա- տած է, սակայն իրեն հրաման եղած է որ անձամբ երթայ գործին հանգամանացը վրայ բացատրութիւններ տայ, և քիչ օրէն Տփլիսի կ'սպասուի եղեր:

Այլ աւելի աղետալին այն է, կ'ըսէ մեր թղթակիցը, որ Ս. Էջմիածնի մէջ տիրած զգայման Տփլիսի ազգայինք ալ ոչինչ նուազ կը մասնակցին, ուր զայրացմամբ կը խօսուի ե- ղեր Ս. Սինոդին անգամ՝ եպիսկոպոսներէն մէկուն գանա- կոծութեանը վրայ: Իրաց այս վիճակը, — որուն ստուգու- թեանը ոչ երբեք կրնանք երաշխաւորել — բաղձալի է որ ա- լելի սխալ քան թէ ուղիւ տեղեկութեան մ'արդիւնքն ըլ- լայ. վասն զի եթէ իրութիւնը զայն հաւատէ, հարկ չ'մնար ըսելու որ հայութիւնը մեծ ամօթ մը պիտի զգայ նոյն իսկ իր սրբազան հայրապետներէն մնացած ամենալը- սեմ պարծանաց փոխարէն, և նոր Խորենացի մը պիտի հար- կաւորի Սահակ պարթեւներու կորուստը ողբալու համար: Առանց պատմութեան փոշտեալ մագաղանները խառնելու, (ուր անձնուիրութեան եւ հայրենասիրութեան տակաւա- թիւ օրինակներով, որք չ'կրցան կործանման առաջնք առնել, կղերական և իշխանական անկաբեղութեանց բազմաթիւ օ- ըրնակներ ալ պիտի գտնենք, որ հայ ազգին թշուառութեա- նը պատճառ եղան), մեր օրերուն եկեղեցական և աշխար- հական դասուց երեւելիներն այնչափ իրենց կոչմանն անար- ժան դասուածքէն, որ ինչպէս ուրիշ անգամ ըսած ենք, Ս. Է- զին համակրութիւնն ալ օր քան զօր իրենցմէ վերնալու վրայ է: Աւելի ճարտարները, ժամանակին նշաններէն հասկնա- լով, պէտք էր որ իրենց խոտորնակի ընթացքն ուղղէին, այլ արդեօք մեր դժբաղդութեանը եթէ ոչ իրենց կուրութեա- նը պատճառաւ դեռ կան ոմանք, որք կամակոր իրենց շաւ- ղէն չ'շեղելով, փոխանակ շինութեան օրինակներ ըլլա- լու, քար գայթակղութեան կը դառնան: Սակայն մինչդեռ այնպիսեաց երեսէն գժտութեան անխիղճ օգին աղքատին զիւղերու մէջ անգամ կը մտնեն, Ազգը խիստ քիչ կը յու- սար թէ իր սիրելի Լուսաւորչին մէկ յաջորդն ալ կրնայ այ- սօր բաց ի քրիստոնէական սիրոյ, իր ստորանկէրոց սիրտը ուրիշ այլ և այլ կրկն զրգուութեանը աւելթ տալ: Ուստի՜ առ- այժմ այս նիւթիս վրայ երկարօրէն խօսիլ պատշաճ չ'համա- ընելով, հետզհետէ ըլլալիք դէպքերուն և առնուելիք տեղե- կութեանց կ'սպասենք, մեր սիրելի ընթերցողաց անհամբե- թութիւնը գոհ ընելու համար:

Սահմանադրութիւնն իր երեւնալէն ի վեր բաւական խուժ և խարակներու հանդիպէն յետոյ, մինչդեռ, կայ- սերական կառավարութեան բարձր հաւանութեամբ պէտք էր որ անարգել յառաջ երթայ, մեր սովորական անիւն- թութեանը պատճառաւ, դարձեալ պահ մը անգործ թուղթ (լէթըր մօրթ) դարձած էր մեզի համար: Փողոններուն բու- լորը կարծես թէ ամայի տեղեր եղած էին, ուր ատենա- պետը կը հանգրդի երբեմն առանց անդամներուն ներկա- յութեանը, այս ինչ կամ այն ինչ գործը կը կրկնուէր համար: Գաղաքական ժողովն անուամբ միայն կար, և իր մէջէն է

ղած բազմաթիւ հրաժարումներուն պատճառաւ անհնար կ'ըլլար կանոնաւոր նիստ մ'ընել :

Վարչութիւն բառը նիւթապէս առնելով անխիտանու թիւն ըսել դարձած էր , վասն զի Պատրիարքարանը վարչութեան ստուեր մը կը մնար և միայն օրէ օր հոն դիզուած ազգային գործերն ու հոգերը , արագ փոփոխութիւն մը կը պահանջէին : Իսկ ընդհանուր ժողով դաժմարեւոյ համար երեսփոխանաց զացած հրաւերներն 'ի զուր կ'երթային , մէկ կողմանէ զաւառական երեսփոխանաց տակաւին չ'ընտրուիլը և միւս կողմանէ դաս մը երեսփոխանաց անհասկնալի զանցառութիւնը , Սահմանադրութեան հակառակորդաց անշուշտ բաւական խնդրութիւն հայթայթեցին : Ետտ մը կարեւոր խնդիրներ , որոց վրայ Սէր արդէն ասկէ յառաջ առանձին յօդուածով մը խօսած է , բոլորովին առանց լուծուելու մնալով , միտքերու մէջ ծագած տարակոյսը երթալով կը շատնար : Այլ այն կեանքուն վրայ խօսիլ զանց կ'ընենք առ այժմ՝ վասն զի թէպէտ հիւանդութեան պատճառաւ , մեր Հայոց Ազգի ու սահմանադրութեան վերնագրով յօդուածը թերի ձգելու պարտաւորեցանք , սակայն ինչպէս որ խոստացած էինք , ոչ երբեք մեր հետեւեալ թերթերով նոյն թերին լրացնելու ջանքէն պիտի կասկնք : Միայն թէ տեղի ունեցած դէպքերն համառօտած ատեննիս չ'մոռնանք նաև չնորհակալ ըլլալու այն անխնայ անձանց , որք լուծեալ քաղաքական ժողովին միակ պարծանքը կրնան համարուիլ : Մինչեւ վերջին վայրկեան երբ 'ի վաղուց անտի լքեալ էին իրենց գործակիցներէն , իրենց ծառայութիւնը ազդին չ'ընայողներ գտնուեցան որոց մէջ գովութեամբ կրնանք յիշատակել Արաւանեան Մեծապատիւ Ստեփան Պէյը :

Սահմանադրական վարչութեանց առաւելութիւններէն մէկն ալ այն է որ անկէ վեր միշտ ուրիշ վարչութիւն մ'ալ կայ , այն է հասարակաց կարծիքը , զոր անհնար է անպատիժ կերպով անգոյնել կամ առ ոչինչ զրել : Չենք սխալուիլ թէ ըսենք թէ այս մասին մեր երեկուան բակուած վարչութիւնը այսօր աւելի զօրաւոր եղանակաւ վերակենդանացաւ , ազգին ներկայացուցիչներուն քուէէն անցնելով : Ուրիշ որ և իցէ դրութիւն կրնայ երբեմն շատ բարեխառութեանց մատակարար ըլլալ , սակայն անշարժութեան դատապարտուած ըլլալով , ժամանակն այն բարեխառութիւնները կը մաշէ , կը հինցունէ , և ինչոր երբեմն լաւ կ'երևար , կրնայ հինցածին պէս նոյն յատկութիւնը կորուսանել :

Ազգային երեսփոխանութիւնը , զարձեալ վարչութիւնն ըստ օրինի եւ սահմանադրապէս նորոգելով , ցոյց տուաւ յանգիման ուղիարհի թէ՛ հայերը բարեխառութեան չնորհած արտօնութեանցն անարժան չ'են : Ուստի՝ Սահմանութեան Երեսփոխան օրագիրն ալ , ուրիշ տկար մահկանացուաց նման ինքն եւս սխալական ըլլալով , մեծապէս կը սխալի երբ կը կարծէ թէ Սահմանադրութիւնը հայոց համար չ'է , վասն զի քանի մը պէյերու եւ էֆէնտիներու գործը կը համարի զայն , և ծանրութեամբ կ'առաջարկէ մեզ որ ուրիշ զրութեան դառնանք Սրբազան Պատրիարքը Գեղարքոսը հրատարակելով : Այս ալ առաջարկութիւն մ'է ուրիշ շատ առաջարկութեանց պէս՝ որ կրնայ ընդունուիլ կամ մերժուիլ , սակայն Գեղարքոսութեան գաղափարը թէ որ քիչ մը ժպիտ չը շարժէր , (կը ներէ մեզ Երեսփոխանը) կարելի էր անօր սակաւ ինչ կարեւորութիւն ընծայել : Թէ ինչքան հեռի է որ մեր Սրբազան Պատրիարքը՝ երկուց Սիկիրիայից դիւցազնին և Սրբօրմնութիւն վերաւորելոյն համանման դէպք մը խաղայ , ասի Երեսփոխան Գեղարքոսի խմբագրին կը ձգենք որ գուշակէ : Չենք գիտեր թէ ազգը ինչո՞ւ համար պիտի մերժէ այն տաղանդաւոր անձանց ծառայութիւնը որք թէ՛ կայսերական կառավարութեան և թէ՛ օտար տերութեանց առջև յարգ և պատիւ ստացած են : Սիկիա նուազտ եւ գեանաքարչ շողողորթութեան մը համար չ'ենք ըսեր , և Սէր կարգացողները գիտեն թէ անիկայ քանիցս անգամ վարչութեան և երեսփոխանաց թուլամորթութիւնը կ'առաջարկէ : Մեզի համար էֆէնտի , վաճառական , սեղանաւոր , կամ արհեստաւոր մի և նոյն է , ով որ կ'ընարէ ժողովրդական կամքն ազատ քուէարկութեամբ , անիկա անբաժանարարի է , քանի

որ զայն ընտրողներն իրենց վստահութիւնը չ'են վերուցած անոր վրայէն : Այսու ամենայնիւ չ'ենք կրնար յուշ չ'ածել Հայ ժողովրդեան որ Եֆէնտիութեան և պէյութեան փայլուն տիրողութեամբ չ'խաբուի : Այն տիրողութեան կրնան ճշմարիտ արժանեաց հատուցում ալ ըլլալ , բայց և կրնան նոյնպէս անարգ մարդահաճութեամբ ձեռք բերուած առանձնաշնորհութիւններ ալ ըլլալ : Ազգայնոց ուղիմութիւնն ու հեռատեսութիւնը պէտք է կեղծը ճշմարտէն որոշելով՝ անոր համեմատ ընտրութիւն ընէ : Այլ միայն ասով բանը չ'ըմնար , ընտրութեան էաքը պէտք է նաև աշաւորջ հսկել ընտրելոց ամէն մէկ քայլին վրայ : Օրագրի մը պարտքը հասարակաց կարծիքը միշտ արթնութեան մէջ պահել է , և ոչ թէ այս կամ այն անձը թշնամանէ : Երեսփոխանաց և վարչութեան դէմ մեր ունեցած բոլոր պատկառանքը չ'պիտի արգիլէ զմեզ տեսնուած պակասութիւնները հասարակաց ատենը հանելու : Ուրախ ենք հասարակ առ այժմ՝ որ վարչութիւնը դարձեալ վերահաստատեցաւ , և քաղաքական ժողովը միասնաբար իւր ամբողջութիւնն ստացաւ : Ուրախ ենք նաև որ Մեծապատիւ Ս. զաթան Էֆէնտին , իր բազմադարեւ աշխատութեանց համար , ազգային գործոց հոգն ալ ստանձնել չ'ուզելով , Մեծ . Բարութեան Պէյը քաղաքական ժողովին ատենապետութիւնն ընդունեց , և քաղ համադրուած ենք , որ երեսփոխանական ժողովին իրեն վրայ ունեցած վստահութիւնն 'ի դերն չ'պիտի ելնէ :

Քաղաքական ժողովը մեծ պատասխանատուութիւն ունի թէ՛ Ազգին և թէ՛ Տէրութեան առջև , ուստի չ'ենք տարակուսիր որ անոր մեծապատիւ անգամները , մենէ աւելի իրենց պարտաւորութեանցը խելամուտ ըլլալով , երբեք պիտի անհոգանան զանոնք ճշտիւ կատարելու : Իսկ Մեծ . Ս. զաթան Էֆէնտիի հրաժարմանը զարով , ոչ թէ միայն չ'ենք մեղադրեր զինքը , այլ և կը գովենք իր անկեղծութիւնը : Աւելի լաւ է անգամ մ'իւր հրաժարականը տալ , քան թէ ստէպ բացակայութեամբ ժողովին բազմապատիկ գործերն 'ի կախ թողուլ :

Կուզենք քանի մը խօսք ալ ընդհանուր ժողովոյ դիւանին վերանորոգութեանը համար խօսիլ , քանի այժմէն իսկ տեսնուած արգիւնը որ և իցէ դիտողութիւն աւելորդ կ'ընէ : Ընդհանուր ժողովն իւր դիւանը վերակազմէին յետոյ իւր առաջին գործը եղաւ Ս . Երեսփոխանի պատրիարքին ընտրութիւնն ընել , զոր ազգային լրագիրք արդէն հրատարակեցին : Պ. ժաղաղաբար եկեղեցական դասուն մէջ ձեռնհաս անձինք այնչափ սակաւաթիւ են , որ նոյն իսկ եկեղեցականք ալ ասի չ'են կրնար ուրանալ : Ազգային այնպիսի մեծ վանքի մը պատրիարքութեան բարձր պաշտօնը պէտք էր անանկ մէկու մը յանձնել , որպէս զի կարող ըլլայ այն վանքին այնպիսի կազմութիւն մը տալ , որ չ'է թէ դատարկապարտեւրու հոն զբառարան ըլլայ , տարին անգամ մը ուխտաւորները փետրաղերմ ընելու համար , այլ ժիր և գործունեայ միանձնաց բընակարան մը , ուր կրնան դատարկապարտիլ հօտին օրինակ ըլլալու ճշմարիտ հովիւներ : Ընդհանուր ժողովն այս մեծ ջանքս արժանի դատեր է , Պէյ . Ետայի վարդապետը , և իրաւունք ունինք յուսալու որ իր դատողութեանը մէջ սխալած չ'է : Ստաց է որ Պէյ . Ետայի վարդապետն այն ճարպիկ վարդապետներէն չ'է , որոնք կամ իրենց թափառական կերպով ամէն կողմը քաղաքացիութեան թիւերը ու նուիրաւ կուտնեն , կամ մեծամեծներու տունները յաճախելու սովորութեամբ կ'առանան այն լեղուանիութիւնն ու արտաքին քաղաքավարութիւնները որ միայն ապուշներու աչքերը կը շրջունեն : Ետայի վարդապետը վանքին մէջ մեծցած է , և բնականաբար այն յատկութիւնները չ'կրնար ունենալ , սակայն անիկա ունի աւելի հաստատուն և գովելի յատկութիւններ , այսինքն է ուսումնասիրութիւն և վարժութիւն ամէն կերպ աշխատութեանց : Ուրեմն երբեք տեղի չ'ունինք չ'յուսալու թէ այն՝ որուն վրայ արդէն շատերը գովութեամբ կը խօսին , այսուհետեւ ալ , պատրիարքութեան աստիճանէն հանելէ վերջը , առաւել ևս գովութեանց չ'պիտի արժանանայ , Ս . Ս. Պատրիարք մէջ ժամանակիս ողբոյն համեմատ հարկ եղած բարեկարգութիւնները մոցունելով :

Ս . Երեսփոխանի պատրիարքին ընտրութեան տուութիւն գու

պիտի յապաղիր այն խեղճերը այս ծանր վիշտէն ազատելու համար ազգու միջոցներ . առանց ժամանակ անցունելու , 'ի գործ դնել :

ՆԱԽԱԳԻՐ ԵՐԵՒԵԼԻ ԱՐԱՆՅ

Տառնելութեանդ դարուն Գաղղոյ երեւելի փիլիսոփայները .

ՎՈԼԴԵՐ

Դարանախնդիրն է վերջ, Տե՛ս Բէ՛ս 17-18

Սակայն իր մարմնոյն տկար կազմուածքը այս վրդովմանց իր վրայ ազդած ստատիկ յուզմանը չկրցաւ տոկալ . կենաւ զրաւ հիւանդութիւն մը զինքը շուտով մահուան դուռը հասուց . Վոլթեր կասկածելով որ սրբազան տեղի մը մէջ թաղու մը իրեն պիտի մերժուեր՝ երէց մը կանչել տուաւ , և իր նախնի մարդութեանցը վրայ զղջալով՝ Աստուծոյ էւ Եկեղեցիէն իրենց դէմ ըրած արհամարանացը համար թողութիւն խնդրէր , բայց հակառակ ամէն անկալութեան , կարճ միջոցի համար վերստին առողջանալով՝ դարձեալ աշխարհի ունայնութեանց մէջ ընկղմեցաւ , թատեր մէջ զինքը դափնիով պատկեցին ու այնպէս՝ իր ջերմեռանդ արքանեկաց խումբէն շրջապատեալ՝ տուն տարին : Սակայն աս վերջին յաղթութիւնը օրհասաբեր եղաւ իր ծիւրեալ կազմուածքին . նախնի ցաւը աւելի սաստկութեամբ յետոս դառնալով՝ զինքը մահուան անկողնոյն վրայ տարածեց , Վոլթեր վերջին ճգնաժամին մէջ Գրիստոսի աստուածութիւնը խոստովանելու համար Սէն-Սիւֆրիսի Ժողովրդագետ երէցէն թախանձեալ , կուշտին վրայ դառնալով ցած ձայնով , ըսաւ . « Ի սէրն Աստուծոյ այդ մարդուն տնտէր մի՛ յիշէք , թողէք որ խաղաղութեամբ մեռնիմ » , եւ շուտ մը հոգին փնէց : Մարմինը Սէն-Սիւֆրի քայարանին մատուռներէն մէկին մէջ թաղուեցաւ . եւ այս մարդասիրական գործին պատճառաւ թէպէտ մատուան աւագ երէցը իր պաշտօնէն զրկեցին . սակայն թաղումը արգիլելու ժամանակն անցած էր , հետեւապէս Վոլթեր գերեզմանին մէջ հանգիստ մնաց , մինչեւ որ 12 տարի յետոյ . յեղափոխական Քանթեմէն* մէջ փոխադրուեցաւ վրդովմանց ժամանակ : Վոլթերի փիլիսոփայութեանը վրայ ընթերցողին աւելի ճիշտ և պարզ գաղափար մը տարու համար երեւելի հեղինակի մը ըսածը աստ կ'օրինակենք : « Վոլթեր աղնուականաց ընկեր էր , տիկնայոց շողբօրթ , թաղաւորաց շրջափեր , իր պաշտպաններուն գովառան , թշնամեացը անարգու , անխոնջ ժամանակագիր , հեղինակ բազմահատոր շրջաբերական թերթերու , մեծ բանաստեղծ . ջերմ պաշտպան Մարգիւթեան , և անհաշտ թշնամի քրիստոնէական կրօնից : » Վոլթեր Ժողովրդեան յեղափոխական շարժումները չէր սիրեր , և ոչ նորա իրաւանցը համար կը հոգար , միայն կրօնից շղթաները . ինչպէս որ ինքն կըսէր , մարդկային հոգւոյն վրայէն բառնալու և խորտակելու կը ջանար , Ա՛յօք աւելի չէր զգար ռամկապետական իշխանութեան վտանգները , ո՛չ որ աւելի փութով չէր կարգացեր պատմութեան մեծ դրքին մէջ անոր տուած ստե՛պ ստե՛պ դասերը , կամ նորա ընկերական շահուց վրայ ըրած կորստաբեր ազդեցութիւնները , Ժողովրդական վարչութեան դէմ Բօնէյի Նիւնայի բերանը դըրած հետեւեալ երգիծանութիւնը իր մեծ զարմացմանը առարկայն եղած էր :

* Գաղղիական Մեծ Յեղափոխութեան ատեն Ս . Ժընը-վիէլ եկեղեցին սահմանուեցաւ հայրենեաց մեծամեծ ծառայութիւններ ընող մարդոց մարմիններն ամփոփելու համար : Ուստի եկեղեցւոյն անունը փոխուելով Բանթէն դըրուեցաւ , որ յունարէն Տաճար ամենայն աստուծոյ ըսել է , ինչպէս որ կար երբեմն 'ի հում :

Դրանք վրայ հետեւեալ արձանագրութիւնը դրոշմեցին . « Եւթանթարս հայրենիք երախտագրէս : Վոլթերի եւ Ռուսոյի մարմիններն ալ հոն փոխադրուեցան , եւ մինչեւ հիմայ կը կարծուէր թէ տակաւին հոն են : Սակայն անցեալները Գաղղիական լրագիրք ծանուցին թէ 'ի վաղուց անտի կղերականը դադոնի կերպով մարմինները նետած են , չ'գիտցրելու ուր , եւ հիմայ սոսկ դադարները կը մնան եղեր , եւ այս եղելութիւնը տեղի ունեցած է Նաբոլէոնի Էլզաս կղզին աքսոր գացած ատենը : Թէեւ Բանթէնը դարձեալ Ս . Ժընըվիէլ եկեղեցի եղաւ Նաբոլէոնի կայսրութեան ատեն , բայց այն նուազ կրօնամուլ բռնաւորը , ո՛չ երբեք հոն ամփոփուած մարմինները թշնամանել խորհած էր : Մինչեւ որ Պուրպուրեանը դարձեալ դահակալելով լռին կերպով թոյլ տուին կամ իրենք ալ մասնակից եղան յեղափոխութեան յառաջընթացները հանդիսացող այն երկու փիլիսոփաներուն վրայ հետ մահուան եղած բռնաբարութեանց :

« Երբ Ժողովուրդն է տէր , յուզմամբ միշտ գործեն . եւ իրաւանց ձայնին երբեք ո՛չ լռեն : Պատիւը միշտ վաճառին խիստ փառասիրաց . Իշխանութիւնը յանձնուին խիստ քուռ անձանց . Այս նուազտ վեհապետը , ընտրեալ մէկ տարուան , Տեսնալով սուղ կեանքը՝ իրենց զօրութեան , երջանիկ խորհրդոց պտուղը վառնեն , Չըլլայ թէ յաջորդը զայն յափշտակեն , Իշխած բարեաց մէջէն մաս ունին փոքրիկ , Ժողովրդեան դաշտին մէջ հնձեն լիագիրիկ . Վստահ որ ամէն մարդ իրենց կրնէրէ փոխարէնն յուսալով նոցա կողմանէ : Վարչութեանց վատթարը Ժողովրդեանն է : »

« Վոլթեր կը կարծէր թէ ընկերական շարեաց դարմանը կրօնից բնաբարձ ըլլալուն մէջ է , հին ատենուան պատժոց բարբարոսական խստութեանցը դէմ շատ անգամ ազդու կերպով բողբոքեց , բայց զխաւորապէս այն ատեն . երբ զանոնք կղերը կը թելադրէր , զորս հոգւով չափ կ'առեր , իսկ քաղաքական իշխանութեան հրամանաւ եղածներուն դէմ այնչափ չ'էր սրբաներ : » Մարդասիրութիւնը իր փիլիսոփայութեան անկերենապատակն էր , սակայն մեծ բացառութիւններ կրնայուներ կղերաց և կանանց նկատմամբ , և իրաւապէս իրեն համար կրնանք ըսել թէ՛ « իր մարդասիրութիւնը երբեք չ'ունէր բայց միայն այն ատեն երբ քրիստոնէայնէրը կը չարաբանէին և կանայք կը յափշտակուէին : »

ԲՈՂՈՒԲԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

Մօրիսի Բօնէ լրագիրն անցեալները Բ . Դրան կողմանէ բողբոքական քարոզչաց նկատմամբ տեղի ունեցած եղելութեանց վրայ յօդուած մը կը հրատարակէ , զոր արժան կը համարիք հոս համառօտել , առանց անգղիական թերթիս զիտողութիւնները մեզի սեպհականելու :

Ժողովարաններու մէջ միայն քարոզութեան հրաման տրուելը , զբառուններուն բացուիլը , Տաճիկ բողբոքականաց անգղիական հեղափոխութեան նստած բաղաձններ արտօնելին յիշելէ և կայսերական կառավարութեան անոնց ընտանեաց վրայ հոգ տանելու համար յանձն առած բարեխնամ գիտաւորութիւնը զովելէ ետքը , Մօրիսի Բօնէ , անգղիացի և ամերիկացի բաղաձնաց գալով , հետեւեալ կերպով կը խօսի :

« Բողբոքական քարոզչաց Տաճկաստանի մէջ ըրած քարոզութիւնը քրիստոնէութեան աւելի քանս պիտի հասցնէր բան թէ օգուտ : Տաճիկներն իրենց կողմանէ Էրոսական Տէրութեանց դէմ յանձնառու եղած էին , ուրիշ կրօնից ներկայումս յարձակութեան գրութիւն չ'ընէր , ուստի երբեք իրենք ալ չ'են կրնար տանիլ որ օտարներն իրենց կրօնին վրայ յարձակին , Վեհափառ Սուլթանն իր տէրութեան մէջ ամէն կրօնից ազատ գործադրութեանն արտօնութիւն տուած էր , և իր հպատակներէն ո՛չ մէկը կրօնափոխութեան պիտի բռնադատուի : Ասկէ կը տեսնուի որ Բ . Դրան բաղձացածը , Տաճկաստանի մէջ պարզապէս կրօնից չեղող վիճակ մը հաստատել էր : Փափաքելի էր որ Տաճկաստան եւրոպացւոց համար ապահով բնակարան մ'ըլլայ , ուստի պէտք էր որ անոնց հաւատքը բոլորովն ազատ ըլլայ , և ո՛չ մէկ կրօնը արդէն ըլլայ Տէրութեան պաշտօններու մէջ բարձրանալու , կամ կատարեալ քաղաքական իրաւունք վայելելու : Բայց սակայն այս քաղաքականութիւնս յաջողընելու համար , դաս մը հաւատացելոց հրացեալ եռանդին և միւս դասին ճոցը պահուալ գիւրաբորքօք տարերաց մէջ պատնէշ մը դնել հարկ էր : Տաճիկները պիտի իրենց ճամբան երթային , քրիստոնէայք ալ իրենց , ազատ ըլլալով ամէն մէկն , առանց միւսին գործոց միջամտութեան , իր ուղածն ընելու : Ուրեմն ամէն անկողմանէր միտքեր բացայայտ պիտի տեսնէն՝ որ մինչեւ քրիստոնէութեան համարձակութիւնը տաճկաստանի մէջ տակաւին իւր որոնքին մէջ էր , վերադրեալ զգուշութիւն ներք բացարձակապէս հարկաւոր էին զայն պաշտպանելու համար , և անոնք որ առ ոչինչ գրեցին այն զգուշութիւնները , անկէ յառաջ եկած հետեւանաց ալ իրենք համարատու պիտի ըլլան :

Մնացեալը հետեւեալ ըստով

Ա. Զ. Գ.

Թերթերնիս մտովը տակ էր , Երեւան հանդէսին ՅԱՐԴ թիւն ընդունեցանք . եւ ակամայ վրեպակի մը նկատմամբ Փալեսեցական խղճահարութեան իրարանցում մը նկատեցինք . արդեօք Երեւանի տրդոյ խմբագիրը յօդուածը՝ շարադրելէ զինի աչքէ անցուց . . . Պատասխանը հետեւեալ թուով :

Ա . Ճ .

ՎԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՊՆՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ

Ա . ՃԻՎԱԶԻՐՃԵԱՆ

Կ . ՊՈԼԻՍ . Ա . ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՏՊԱՐԱՆ